

Minimuoti moraaliarvioinnin kohteena

Ulla Tuovinen

Uuden, aiemmasta poikkeavan muotityylin avulla voidaan tutkia jonkin aikakauden moraalikäsitteitä ja muotia kulttuuri-ilmiönä. Tämän artikkelin aiheena ovat 1960-luvun suomalaislehtien minimuotia käsittelevässä lukijakeskustelussa esiintyvät moraaliarviot. Mihin kirjoittajat kiinnittivät minimuodissa huomiota ja miten he yhdistivät mielipiteensä moraalisiin? Oliko yleisönosastokeskustelussa moraalipaniikin piirteitä?

Naisten asema, nuorison ongelmat ja käyttäytyminen sekä seksuaaliseen normit olivat 1960-luvun Suomessa paljon esillä tiedotusvälineissä. Etiikkaan, moraalisiin ja normeihin vedottiin esimerkiksi keskusteltaessa esiaviolisista sukupuolisuhteista, avoliitoista, nuorten sukupuolivalituksesta ja homoseksuaalisuudesta, mutta myös puhuttaessa kulttuurituotteista, kuten muodista. Yhteiskunnalliset muutokset herättivät moraalista huolta ja synnyttivät julkista väittelyä uudistusmielisten ja konservatiivisemmin ajattelevien välillä.

Muoti-ilmiöistä keskustelua herättivät esimerkiksi poikien pitkä tukka, naisten housujen käyttö ja varsinkin minihame. Minimuo-
din keksijän paikasta kilpailevat pariisilainen muodinluoja André Courrèges ja lontoolainen nuorisomuotiin keskittynyt Mary Quant (Bond 1981, 173). Ensimmäisen kerran minimuodista kirjoitettiin suomalaislehdissä pariisilaista muotinäytöstä koskeneen jutun yhteydessä vuonna 1965. Uusi tyyli alkoi levitä Suomeen nuorisomuodin maahantuoja, populaarikulttuurin ja nuortenlehtien pukeutumisesimerkkien vauhdittamana. Suomalaisena ilmiönä minimuoti nousi esiin lehdistössä vuonna 1966.

Lehtien lukijakirjoituksissa heijastuvat pukeutumista ja vartaloa koskevat normit. Filosofin Lars Fr. H. Svendsenin mukaan muoti ja vartalo, kuten normitkin, muuttuvat jatkuvasti. Sekä puettu että riisuttu vartalo saavat vaatemuodin muuttuessa, ja etenkin aikakauden hallitsevan muodin kautta, uuden ilmauksen, mutta samalla muoti on riippuvainen aikansa muista visuaalisista ilmaisutavoista. Ajan visuaalinen kulttuuri ihanteineen normittaa pukeutumista. (Svendsen 2004, 75–77.) 1960-luvulla nuo ihanteet määrittivät yhtäältä minimuotiin pukeutuneiden naisten tapaa vaatettaa itsensä ja toisaalta sitä, miten heidän vartalonsa näyttäytyi muille. Minimuo-
tiin pukeutuneet naiset joutuivat väistämättä huomion kohteeksi, koska he rikkoivat vartalon paljastamista sääteleviä normeja.

Moraalin määrittelyä ja vaihtelua tutkineen Annukka Vainion mukaan pukeutuminen kuuluu tervehtimisen ja ruokailutapojen lailla sosiaalisiin käytänteisiin, jotka vaihtelevat kulttuurista toiseen ja joiden kulttuurinen merkitys määrittää niiden tulkintaa ja arviointia. Käytänteen rikkomisesta – toisin kuin lain – ei välttämättä aiheudu yhteisön jäsenelle selvästi havaittavia seurauksia. Moraali koostuu yksilöstä riippumattomista, muuttumattomista tai hitaasti muuttuvista periaatteista. Moraalinarviointit eli ihmisten tavat tulkita moraalista tietoa sen sijaan muuttuvat ja vaihtelevat. (Vainio 2005, 145–148, 162.) Minimuo-
din ja moraalien suhdetta käsitelleet lukijakirjoitukset sisälsivät moraalinarviointeja, joilla pyrittiin säätelemään naisten pukeutumista.

Muoti-ilmiöt ja populaarikulttuurin tuotteet voivat synnyttää paitsi moraalinarviointeja myös moraalipaniikkeja. Termin moraalipaniikki otti käyttöön englantilainen sosiologi Stanley Cohen [1]. Hänen mukaansa moraalipaniikille on luonteenomaista normatiivinen huoli yhteiskunnan arvoista tai eduista. Joukkotiedotusvälineiden liioitteleva, vääristelevä ja kärjistävä uutisointi luo laajan reaktion jotakin ilmiötä tai ihmisryhmää vastaan. Paniikin

synty edellyttää tunteenomaista symbolifikaatiota, jossa tietty ihmisryhmä tai ilmiö määritellään kielteisen tai pahan symboliksi. Lietsomalla huolta, pelkoa ja närkästystä media vaikuttaa sääntöjen tiukentamiseen tai uusien sääntöjen luomiseen. (Cohen 1972, 9, 16–17; Boëthius 1995, 41–42.)

Moraalipaniikin ensimmäisessä vaiheessa tiedotusvälineet varoittavat jonkin poikkeusilmiön muodostamasta todellisesta tai kuvitellusta vaarasta. Sitten ne inventoivat ilmiön vaikutuksia ja vetoavat vapaaehtoisiin ja virallisiin tahoihin uhan taltuttamiseksi. Lopuksi ne seuraavat yhteisön toipumista kokemastaan. Moraalipaniikeissa sensationalisoidaan, kontrolloidaan ja hyväksikäytetään kohdetta, ja niihin sisältyy myös eri sosiaaliryhmien valtakamppailua ja eturistiriitoja. (Cohen 1987, 22–23, 43, 61, 85–87, 198.)

Moraalipaniikin osatekijöitä ovat kontrolliin osallistuvien piirien laajentaminen (diffuusio), kontrollin intensiteetin ja oikeutuksen tehostaminen (eskalaatio) sekä uusien kontrollikeinojen luominen (innovaatio). Nämä kuuluvat lähinnä poliisin, oikeuslaitoksen sekä paikallisten järjestäytymättömien toimintaryhmien keinovalikoimaan. (Cohen 1972, 77, 85–87.)

1960-luvulla käydylle minimuotikeskustelulle ja esimerkiksi sarjakuvien ja videoiden synnyttämille moraalipaniikeille on yhteistä niiden kohdistuminen nuoriso- ja populaarikulttuuriin. Minimuoti koettiin sekä seksuaalisesti jännittäväksi että moraalille vaaralliseksi. Seksin lisäksi moraalipaniikin kohteiden katsottiin lietsovan paheita ja kontrolloidusta korkeakulttuurista poikkeavia tunteita. (Boëthius 1985, 44–45.)

Artikkelissa tarkastelen, miten moraalin käsite on läsnä minimuotia koskevassa yleisönosastokirjoittelussa 1960-luvun Suomessa. Millaisia moraaliarviointeja minimuotiin liitettiin? Mihin minimuotia arvioineet kirjoittajat kiinnittivät huomiota? Oliko yleisönosastokeskustelussa moraalipaniikin piirteitä?

Tutkimuksen lähtökohdat

Tutkimuksen lähdeaineiston muodostavat *Helsingin Sanomissa*, *Avussa*, *Suomen Kuvalehdessä* ja *Me Naisissa* vuosina 1966–1968 julkaistut yleisönosastokirjoitukset, joissa minimuotia käsitellään moraalista tai moraalisiin läheisesti liittyvästä näkökulmasta. Tällaisia kirjoituksia on yhteensä 76. Toimitusten valikoimina teksteinä ne täyttivät lehtien julkaisuvaatimukset. Kirjoituksissa tuodaan esiin erilaisia ja usein perusteltuja mielipiteitä minimuodista. Toimitus lisäsi lukuhoukutusta valitsemalla julkaistavaksi myös kärjistettyjä tai huumoriin tukeutuvia kirjoituksia. Tekstit muodostavat vain pienen otoksen aikansa suomalaisten mielipiteiden kirjosta, mutta ne täyttävät Cohenin poikkeavuusilmiön tutkimukselle antaman määritelmän: tekstit kuvastavat 1960-luvun mielipiteitä ja asenteita; teksteissä aiemmista muodeista poikkeava tyyli esitettiin uutena ja sensaatiomaisena, osin uhkaavana. (Cohen 1972, 15.)

Ensimmäiset minimuotia moraalisiin näkökulmasta tarkastelevat kirjoitukset julkaistiin *Helsingin Sanomissa* heinäkuun alussa 1966. Naisten muodikkaimpien asujen helmat olivat tuolloin yli kymmenen senttiä polven yläpuolella ja hameita kutsuttiin ultralyhyiksi (HS 25.1.1966, 5; HS 3.2.1966, 10; HS 6.7.1966, 12.) Yleisaikakauslehti *Apu* julkaisi minimuodista yhden lukijakirjeen saman vuoden lokakuussa. *Suomen Kuvalehti* ja *Me Naiset* olivat vuorossa vasta vuonna 1968, jolloin minimuoti oli jo saanut merkittävän aseman suomalaisnaisten pukeutumisessa. (Apu 42, 15.10.1968, 2; HS 26.1.1966, 10; MN 13, 27.2.1968, 66; SK 22, 1.6.1968, 3.) Tuolloin helmat olivat muodikkaimmissa nuorisoasuissa nousseet vielä miniäkin ylemmäs, mikrokorkeuteen (HS 5.7.1968, 10).

Suomalaisessa lehdistössä ja erityisesti naistenlehdissä kulttuuri-ilmiöitä oli käsitelty

moraalin näkökulmasta aiemminkin. Näin esimerkiksi 1920-luvulla, jolloin muoti nosti naisten helmoja selvästi aiempaa korkeammalle. Tuon ajan kirjoituksissa lukijoita valistettiin, sivistettiin, kontrolloitiin ja opastettiin elämään moraalisesti oikein ja häveliäästi. (Vehkalahti 2000, 146–147.) Sama valistamisen ja opastamisen henki ilmenee myös 1960-luvun *Helsingin Sanomien* muotiuutisoinnissa, minkä lisäksi lehti julkaisi valistushenkisiä lukijakirjoituksia. Minimuotiuutisoinnissa moraalinen käsite esiintyi kuitenkin vain kerran ja silloinkin aihetta koskeneen yleisönosastokirjoittelun jo päätyttyä. Pirkko Kolbe kirjoitti Pariisissa näkemästään André Courrègesin näytöksestä, että ”*Minihameet olivat lyhentyneet niin olemattomiin, että mannekiinien pakarat näkyivät, kun he sipsuttivat esiin.*” Yksi muotinäytöksessä olleista naistoimittajista oli Kolben mukaan todennut minipituisten ja samassa näytöksessä esiteltyjen läpinäkyvien asujen edustavan moraalinen rappiota. (HS 27.7.1968, 8.)

Toimittajien kirjoituksissa ei ollut moraalipaniikin määritelmälle ominaisia piirteitä. Minimuotia ei vääristelty eikä sitä nostettu yhteisöllisen pahan symboliksi. Tiedotusvälineet eivät myöskään lietsoneet kritiikkiä tai vastakkainasetteluja, kuten moraalipaniikeissa kirjallisuudentutkija Ulf Boëthiusen mukaan tapahtuu (1985, 42). *Helsingin Sanomat*, *Apu*, *Suomen Kuvalehti* ja *Me Naiset* esittelivät muoti-ilmiötä neutraaliuteen pyrkien.

Nuorison suojeleminen

Helsingin Sanomat julkaisi vuonna 1966 Yleisöltä-palstallaan yhteensä 11 minimuotia moraalisesta näkökulmasta arvioivaa lukijakirjettä. Sekä vuonna 1967 että vuonna 1968 tällaisia kirjoituksia julkaistiin 15. Lukijakirjoituksia oli minimuodin puolesta ja sitä vastaan. Yleisönosastokirjoittajan oma moraalinen kanta minimuotiin jäi usein epäselväksi tai oli ehdollisen myönteinen. Esimerkiksi vuoden 1966 yhdestätoista moraalikannanotosta vain neljää voi pitää selkeän kielteisenä.

1960-luvulla naiset tulivat enemmän julkisuuteen, nuorisokulttuurin merkitys kasvoi ja nuorison ongelmat herättivät keskustelua. Nuoriso joutuu helposti moraaliarvioinnin ja -kasvatuksen kohteeksi, koska se on monissa asioissa edelläkävijäryhmä (Drotner 1992, 59). Nuoruus mielletään vaikutuksille alttiiksi ikäkaudeksi, ja nuorten hairahtuessa koko yhteiskunnan tulevaisuus saattaa vaikuttaa uhatulta (Boëthius 1995, 48). Oman pukeutumistyylin etsiminen median, ystävien ja idoleiden avulla on tärkeää etenkin 11–14 vuoden ikäisille tytöille. Viikkolehdet ja tv ovat merkittäviä välineitä tässä tyyliuutantoprosessissa. Niiden muoti- ja kauneusjournalismi sekä mainonta vahvistavat nuorten naisten identiteettiä, joka joutuu samalla julkisen arvioinnin kohteeksi. (Ganetz 1995, 89–92.)

Vanhemmat ikäluokat kokevat tarpeelliseksi opastaa ja kasvattaa nuorisoa vallitseviin normeihin aina pukeutumista myöten (Boëthius 1995, 46). 1960-luvulla nuoruus oli paljon esillä tiedotusvälineissä ja nuorille markkinoitiin aiempaa enemmän nimenomaan heille suunnattuja tuotteita. Muotivaatteiden esittelyssä, kuten muotikuvissa, nuoruutta painotettiin voimakkaammin kuin edellisellä vuosikymmenellä, jolloin nuorisomuodin käsite oli syntynyt. (Nylén 1962, 80; Svendsen 2004, 85; Salo 2005, 150.)

Minimuodin ihannenaainen oli 1960-luvun puolivälistä lähtien 15–20-vuotias tyttö. Nuoruuden ja ruumiin kultti sulautuivat näin muodissa toisiinsa. (Lipovetsky 1994, 102, 118.) Tämä näkyy myös mielipidepalstoilla. Osa yleisönosastokirjoittajista käytti miniin pukeutuneista yleisnimitystä ’nainen’ (esim. HS 1.8.1966, 19). Osa taas käytti lisäksi tai pelkästään epätarkan ikäoletuksen sisältäviä käsitteitä ’tyttö’, ’neitonen’ tai ’nuori nainen’ (esim. HS 13.6.1967, 18). Muotipuhe sisälsi usein vaatimuksen kantajansa oikeanlaisesta eli kauliasta ja sopusuhtaisesta vartalosta:

Neitokset, tutkikaa peilistä itseänne ja ennen kaikkea takaa päin, harvoin ihmisen polvitaipeissa on näyttämisen varaa. Ja vaikutelma on vieläkin ikävämpi, jos on sattunut saamaan vaivoikseen rumat polvet ja muutenkin rumat sääret. (HS 11.7.1966, 18.)

Marican 1960-luvulla tekemä oppilastyö (Töölön yhteiskoulu). Hameen helma nousee reilusti polven yläpuolelle. Lähde: Taidekasvatuksen kuva-arkisto. Taideteollinen korkeakoulu.

Joidenkin mielestä populaarikulttuurin tuotteisiin liittyy yhteiskunnan vakaudelle ja nuorison moraalille vaarallisia piirteitä kuten säätelemättömyyttä, epäjohdonmukaisuutta, alkukantaisuutta ja tunteisiin perustuvaa toimintaa (Boëthius 1995, 51). Minimuodin edustama alaraajojen paljastaminen toi naisesta esiin vartalon osia, joita suomalaiset olivat aiemmin nähneet julkisuudessa tai tiedotusvälineissä lähinnä vain urheiluun, auringonottoon, tanssiin ja erotiikkaan liittyvissä tilanteissa. Uuden muodin myötä naiset saattoivat paljastaa julkisilla paikoilla jalkansa jopa eräänlaisena ylärajana toimineen polvilumpion yläpuolelta. Lars Fr. H. Svendsen (2004, 87) väittääkin, että paljastamisen myötä jaloista tuli 1900-luvulla naisvartalon eroottisin osa.

Vallitsevien pukeutumismormien rikkominen yhdistettynä nuoruuteen ja eroottisuuteen herätti tarpeen puuttua asioihin. Naistutkija Minna Nikusen mukaan kategoriaan 'tyttö' liit-

tyy mielikuva viattomuudesta ja vapaudesta (2001, 161–162). Tyttönä oleminen poikkeaa naisena olemisesta, muun muassa naisen velvollisuudet eivät tyttöä vielä kosketa. Ilmeisesti tästä syystä jotkut 1960-luvun yleisönosastokeskustelijat halusivat valistaa ja suojella tyttöjä ja kasvattaa heitä tiettyihin normeihin, käytänteisiin ja käytöstapoihin.

Minimuodin saama huomio ja sukupolvien välinen kuilu kannusti myös nuoria keskustelemaan minimuodista niin Nuori Hesa –palstalla kuin muillakin yleisönosastoilla (HS 21.7.1966, 14; MN 27.2.1968, 66). Nuori Hesa –palstalle kirjoittaneen Mekun mukaan nuorten tyttöjen oli miltei pakko käyttää miniä: ”Hyvät poppikset. Jo nyt on kumma, kun kadulla ei enää saa kulkea ilman, että joku huomauttaa tai ainakin katsoo murhaavasti tyttöä, jolla ei ole puoleen reiteen ulottuvaa minihametta.” (HS 4.3.1967, 28.)

Siveyden vaalinta

Helsingin Sanomien lukijakeskustelun perusteella minimuoti herätti huomiota ja vastustustakin, koska se määrittä uudelleen naisen vartalon ja hänen asunsa muodostamaa esteettistä kokonaisuutta. Samalla se tuotti uudenlaista naiseutta ja uudenlaisia moraaliarvioita. Puutumalla naisten tapaan pukeutua ja noudattaa muotia yleisönosastokirjoittajat halusivat säädellä naiseuden ilmenemismuotoja. Samalla pukeutumista alettiin arvioida moraalien, esteetiikan, seksuaalisuuden ja säädyllisyyden määrittein. (Esim. HS 11.7.1966, 18; HS 9.8.1967, 20; HS 26.11.1967, 36.)

1960-luvun puolivälin Suomessa seksuaaliksyymykset olivat muutenkin monin tavoin esillä. Kevättä 1965 nimitettiin jopa seksuaalikevääksi. *Ylioppilaslehti* ja *Medisiinari* julkaisivat huhtikuussa 1965 seksuaalinumerot, ja Lääketieteen Kandidaattiseuran kulttuuri-toimikunta järjesti saman vuoden toukokuussa sarjan seksuaalisuutta käsitteleviä paneelikeskusteluja, joissa kuultiin yli 30 suomalaista asiantuntijaa. Yhdeksän sarjassa esitettyä puheenvuoroa julkaistiin kirjana nimellä *Sukupuoleton Suomi. Asiallista tietoa seksistä*. (Taipale 1966, 7.)

Moraalin nouseminen muutama vuosi myöhemmin yleisönosastokirjoitusten keskiöön on ymmärrettävää, koska niin moraalitieteen kuin esteettisyydenkin ovat aina tavalla tai toisella mukana muodissa (Wilson 1987, 120). Moraali on esteettisyyttä vahvempi mutta samalla epämääräisempi käsite. Yleisönosastoilla moraalitieteen normien ja sopivaisuusmääritelmien paikan. Esteettisesti soveliaaksi muotiasuksi miellettiin vaate, joka oli kaunis kantajansa yllä sekä käyttöympäristönsä ja vallitseviin pukeutumiskäytänteisiin sopiva.

Helsingin Sanomien Yleisöltä-palstalla esittivät mielipiteitään sekä miehet että naiset, joskaan kirjoittajan sukupuoli ei aina käy ilmi hänen nimimerkistään. Kirjoittajan ikä selviää varmuudella vain yhdessä tapauksessa (nimimerkki ’16-vuotias neito’, HS 21.7.1966, 14). Lehden minimuotia koskeva lukijakeskustelu alkoi laajahkolla moraalifilosofisella pohdiskelulla (HS 6.7.1966, 17), ja sellaiseen keskusteluketju myös vajaa kuukausi myöhemmin päättyi (HS 1.8.1966, 19). Kirjoitusten joukossa oli myös uskonnollisävytteisiä tai moralisoivia näkemyksiä sukupuolieroista ja muotivaatteista. Toisaalta myös minimuodin puolustajat saivat palstatilaa. Moralisteja vastaan suunnatuissa kirjoituksissa tukeuduttiin valistavassa sävyssä psykologisiin ja historiallisiin perusteluihin:

Naisen tekeminen ja leimaaminen syntiseksi Eevasta lähtien on tosiasiaa moraalittomuutta. ”Synnin” liittäminen naiseen merkitsee viattomuuden riistämistä naiselta ja on sellainen riisto moraaliton teko. Tämän viattomuuden riisto on synnä sellaiseen seurausilmiöön, että naiset sitten esiintyvät ”syntisinä”. (HS 1.8.1966, 19.)

Psykologisoiva ote sopi hyvin keskusteltuun minimuodista. Onhan pukeutuminen jo itsessään yhdistelmä kulttuurista, sosiaalista, fyysistä ja psyykkistä ympäristöä. Vartalon peittämistä ja paljastamista säädellään sekä fyysisesti että psyykkisesti. Fyysiset olosuhteet, kuten ilmasto, vaativat eri puolilla maailmaa pukeutumaan eri tavoin. Psyykinen ympäristö taas muovaa pukeutumista rajaamalla pukeutujan kokemia hyvänolon, mieluisuuden ja mukavuuden kokemuksia. (Raunio 2000, 63–67.)

Psykologis-filosofista kirjoittelua minin moraalisuudesta seurasi käytännönläheisempi keskustelu siveellisyydestä. Nimimerkki 'Tavallinen mies' yhdisti paljastavan minipituuden seksiammatteihin. Muutamissa kirjoituksissa naisen seksuaalisuuteen liitettiin myös synnin käsite. Näin ajateltuna minimuodin tarkoitus oli palvella miesten toiveita korostamalla naisen seksuaalisuutta ja synnillisyyttä. (HS 11.7.1966, 18; HS 17.7.1966, 17; HS 25.7.1966, 18; HS 29.7.1966, 21.) Myös 'Tavallisen miehen' mielestä minimuoti rikkoi säädyllisyysihanteita ja rajoitti kauneuden pelkäksi seksuaaliseksi vetovoimaksi. Se olisi siis läpeensä epäterve ilmiö. (HS 17.7.1966, 17; HS 21.7.1966, 14.) Naispuolisen kirjoittajan mukaan sekä miehiltä että naisilta edellytettiin korkeaa moraalialia, jotta ajattelemattomat, viattomat ja huomiota pukeutumisellaan tavoittelevat nuoret naiset eivät joutuisi miesten hyväksikäyttämiksi (HS 17.7.1966, 17).

Joillekin lukijakirjoittajille minihameesta tuli tunnepitoinen synnillisyyden symboli. Oikeanlainen naiseus samaistui näin oikeanlaisen moraalin kanssa. Tämä ei ole mitenkään ainutkertaista, sillä Anu Koivusen mukaan naisten hyveellisyys on suomalaisessa kulttuurissa ollut erottamaton osa kansakunnan kunniallisuuden, jatkuvuuden ja pysyvyyden turvaa (Koivunen 1995, 231). Huoli kansakunnan tulevaisuudesta ei kuitenkaan suoraan nousut esiin yleisönosastokirjoittelussa,

'Tavallisen miehen' ja muiden samoin ajattelevien kirjoittajien (HS 11.7.1966, 18; 21.7.1966, 14; 25.7.1966, 18) huoli naisten moraalista ja seksuaalisuudesta saattoi liittyä laajempaan huoleen seksuaalikäyttäytymisen muuttumisesta, vaikka tätä he eivät suoraan sanokaan. *Sukupuoleton Suomi* -artikkelikokoelmaan kirjoittanut lääketieteen lisensiaatti Kimmo Leppo kuitenkin muistutti, että urbanisoitumisen myötä oli ympäristön kontrolli seksuaalisuutta ja seksuaalikäyttäytymistä kohtaan heikentynyt. Naisten työssäkäynnin lisääntyminen kavensi sukupuolten roolijakoa vähentäen samalla kaksinaismoralismia. Lisäksi sukupuolielämä voitiin kokea myönteisenä elämän osana muutenkin kuin lapsia hankittaessa. Osa suomalaisista piti näitä ilmiöitä moraalien rappiona, mutta osa koki ne elämän rikkaudeksi. (Leppo 1966, 28.)

Samaisessa teoksessa oikeustieteilijä K.J. Lång tähdensi, että "siveettömyyden tartunnan vaara", jollaisena minimuotiaakin saatettiin pitää, oli ollut seksuaalisuuteen liittyvien lakien perusteena jo kauan ennen 1960-lukua. Siveettömyyden uhkaan oli totuttu vetoamaan ja siksi siihen oli helppo vedota myös minimuodista puhuttaessa. Lång itse piti suomalaisesta seksuaalilainsäädäntöä vanhentuneena: laeissa vaikutti "koko länsimaisen seksuaalikäytön tabu-uskomusten verkko". Juridiikka ei halunnut huomioida tilannetta, jossa seksuaalinormeja todellisuudessa sovellettiin. (Lång 1966, 126–127.)

Moraalin lisäksi lukijakeskustelussa puhuttiin minimuodin käyttäjien vartaloista, minin käyttötilanteista ja minin vaikutuksista rikollisuuteen. Näitä aiheita käsitelleistä viidestätoista Helsingin Sanomien yleisönosastokirjoituksesta viidessä suhtauduttiin minimuotiin ainakin osittain kielteisesti. Kolmen minihameyttäjien miehissä herättämää houkutusta käsitelleen kirjoituksen pääaiheena oli sukupolvijako. Kahta näistä kirjoituksista voi pitää minille myönteisenä ja kolmatta neutraalina.

Mini ja vartalo

Ensimmäisessä vartaloaiheisessa kirjoituksessa minimuoti on läsnä vain epäsuorasti. Kirjoittaja piti soman säärin saamaa arvostusta myönteisenä kehityksenä, samoin kuin rintojen vapautumista normista 'mitä litteämmäksi latistettu, sitä parempi' (HS 11.4.1967, 32). Toinen kirjoittaja piti minimuotia esteettisenä kysymyksenä. Samalla hän moitti vanhempia miniin pukeutujia arvostelukyvyyn puutteesta:

Tämä minihameumuoti on ollut oikeastaan sikäli tarpeellinen, että se on paljastanut, etteivät useimmat naiset tiedä, mikä heitä pukee. Lyhyt hamehan on pikkutyttöjen vaatekappale. Kumma kyllä lukemattomat ikääntyneetkin naiset näyttäivät luulevan, että he ovat säilyneet pikkutyttöinä. (HS 5.9.1967, 27.)

Alaraajojen paljastaminen liitettiin sukupuolielimiin vain muutamissa lukijateksteissä. Boëthiuksen mukaan sukupuolielimet ovat uhka, koska ne yhdistyvät rajattomuuteen, alkukantaisuuteen ja kaoottisuuteen, minkä tähden ne ovat järkevän ja kontrolloidun vastakohta. (Boëthius 1995, 51.) Eri rooleissa ihmiseltä odotetaan erilaista käytöstä ja erilaista vaatetusta, joilla hän voi ilmaista esimerkiksi seksuaalisuuttaan. Vaatteet ja rooli myös paikantavat ihmisen tiettyyn elämänvaiheeseen. (Lönnqvist 1979, 102.) Minimuotiin kielteisesti suhtautuvien yleisönosastokirjoittajien mielissä minimuoti yhdistyi liian vapaamieliseen ja epäesteettiseen seksuaalisuuden ilmaisemiseen, joka ei sopinut edes naimattomille naisille.

Yleisönosastoilla keskusteltiin myös siitä, sopiiko mini kesäaikaan työasuksi. Keskustelussa vedottiin esteettisyyteen, mutta myös moraaliarvioiteja esitettiin. Jälkimmäistä kantaa edustavien mielestä minipituiset asut olivat epäasiallisia eivätkä ne sopineet suomalaiseen työpaikkapukeutumiseen, joka oli erilaista kuin muualla Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Moralistit pitivät miniä säädyttömänä ja nuorten naisten arvoa alentavana ilmiönä, ”johon naisliikkeittenkin tulisi kiinnittää suurempaa huomiota” (HS 26.11.1967, 36). Vastustajien mielestä minin käyttäjät olivat epäesteettisiä ja taitamattomia pukeutujia, jotka tarvitsivat valistusta. Minin työpaikkakäyttöä puolustavat taas perustelivat kantaansa mukavuudella ja esteettisyydellä – hekin – sekä naisen itsemääräämisoikeudella. (HS 8.6.1967, 29; HS 12.6.1967, 22; HS 13.6.1967, 25; HS 16.6.1967, 2; HS 19.6.1967, 67; HS 29.11.1967, 28.) Minimekkojen työpaikkakäytön vastustajat jäivät lopulta lukumääräisesti tappiolle.

Helsingin Sanomissa pohdittiin myös poikkeavan pukeutumisen syitä (esim. HS 1.8.1966, 19). Aiheen käsittely jäi kuitenkin vähiin. Kirjoittajia kiinnosti enemmän se, mitä muodissa tapahtui, mitä muoti ilmensi ja miten muotiin tulisi suhtautua kuin se, mikä sai naiset kiinnostumaan minimuodista.

Hienoisia moraalipaniikin merkkejä näkyy kaipuussa suurempaan sosiaaliseen kontrolliin. Poliisia tai oikeuslaitosta ei kuitenkaan huudettu apuun. Vain yksi lukija kaipasi viranomaisilta, naisliikkeeltä, Yleisradiolta ja kirkolta toimia nuorten naisten pukeutumisen palauttamiseksi säädyllisille ja naisten arvon mukaisille raiteille. Tämän kirjoittajan mielestä minihameet tuli kieltää nuorilta naisvirkailijoilta ja -opiskelijoilta ja naisia tuli valistaa pukeutumisasioissa. (HS 26.11.1967, 36.)

Minimuoti uskonnollisena kysymyksenä

Minimuodin moraalista käydyssä yleisönosastokeskustelussa puhuttiin myös uskonnosta ja kirkosta. Teemat olivat esillä *Helsingin Sanomien* Nuori Hesa -palstalla vuonna 1967 ja Yleisöltä-palstalla vuonna 1968, *Avussa* vuonna 1966 sekä *Suomen Kuvalehdessä* ja *Me*

Naisissa 1968. Moraali kytkeytyi näissä kirjoituksissa evankelis-luterilaisen kirkon rooliin pukeutumisen säätelijänä.

Kirkon kaltainen yhteisö voi kontrolloida jäsentensä omaksumia sääntöjä, normeja ja arvoja (Holstein-Beck 1995, 101). Juuri tästä kontrollista muodostui kahden *Helsingin Sanomissa* käydyn lukijakeskusteluketjun keskeinen teema. Nuoret minihameiset naiset antoivat mahdollisuuden arvioida kirkon harjoittamaa kontrollia ja sen tarpeellisuutta tilanteessa, jossa normit, arvot ja naisten asema olivat muutoksessa.

Helsingin Sanomien Nuori Hesa -kirjepalstalla julkaistiin 32 kirjoitusta, joissa puhuttiin kirkosta ja minimuodista. Keskustelun aloitti 'Risto -17', jonka nimimerkki ja mielipiteet viittaavat uskonnolliseen vakaumukseen. Hän piti minihameita osoituksena nuorison moraalittomasta elämäntyylistä. Nimimerkille minimuoti ei ollut vain yksi muodin oikku, vaan ilmentymä liikehinnästä, joka loukkasi syvästi kristillisen uskon harjoittamisen perusteita:

Muoti kuuluu nykyään johtaviin epäjumaliin meidän oloissamme. Sillä on suuri osa nuorisostamme paaduttanut sielunsa Jumalalle kelpaamattomaksi. Esim. minihameiden ja pornografisten elokuvien kannattavuus osoittavat selvästi nuorison ja nykyihmisen moraalittoman elämäntyylin perustan. (HS 21.1.1967, 26. Ks. myös HS 4.3.1967, 28.)

Enemmistö 'Risto -17:lle' vastanneista oli nimimerkkien perusteella tyttöjä. He olivat eri mieltä minimuodin vahingollisuudesta ja pitivät kirjoittajan ajatusmallia ulkokultaisena ja epäkristillisenä: ”*Muistaakseni jossakin uskontokirjassa sanotaan, ettei saa eritellä, mikä on syntiä. Se vie äärettömään moralismiin ja ulkokultaisuuteen.*” (HS 28.1.1967, 16. Ks. myös HS 28.1.1967, 16; HS 11.2.1967, 25.) Keskustelu siirtyi näin varsin nopeasti kirkon oppeihin ja oikeaan tapaan harjoittaa kristinuskoa. Nimimerkki 'Kiti II' tiivisti minihamekeskustelun syntisyyden ja säädyllisyyden määritelmiin sekä sukupolvien eroihin:

On se nyt ihan karmeeta, kun minihameitten käyttöä pidetään melkein syntinä. Jos hameen helma on 14 senttiä polvilumpion alareunasta ylöspäin, niin vanhemmat ihmiset saa melkein halvauksen, vähintään sätkyn. Ei maar meidän nykyajan nuorten tarvitse kulkea 30-luvun hameissa, ennen kuin vanhempi sukupolvi hyväksyy meidät säädyllisiksi? (HS 11.2.1967, 25.)

Keskustelu uskosta ja uskonnon harjoittamisesta ei ollut poikkeuksellista *Helsingin Sanomien* nuorten palstalla 1960-luvulla. Lukijakirjeissä käsiteltiin usein elämäntapoja ja arvoja. Muodin yhdistäminen tähän keskusteluun oli luontevaa, koska muoti-ilmiöt nivotaan usein ajan kulttuuriin sekä sosiaaliseen, taloudelliseen ja jopa poliittiseen tilanteeseen. Muoti heijastelee synty- ja käyttöympäristönsä ajatusmaailmaa. (Nylén 1962, 52.) Muotityyliin voi liittyä voimakkaita mielikuvia esimerkiksi nuoruudesta, hyvydestä, kauneudesta ja onnellisuudesta (Soramäki 1990, 161). Tässä tapauksessa muoti suhteutettiin kristillisiin arvoihin, joita keskustelun käynnistäjä piti moraalin perustana.

Toisen keskusteluketjun viritti tapaus, jossa turenkilainen pastori Antti Lampola erotti kaksi tyttöä rippikoulusta eroottisena pitämänsä vaatetuksen perusteella, nimittäen tyttöjen vaatteita huoran merkeiksi (MN 9, 28.2.1968, 64–67). Pastorin mukaan kyse oli minihameista, mutta valokuvien perusteella tyttöjen hameiden pituus oli ajan minimuotiin verrattuna maltillinen. Tapauksesta keskusteltiin myös mielipidepalstoilla. *Helsingin Sanomissa* pohdittiin yhtäältä pastorin toimien lainmukaisuutta ja oikeutusta ja toisaalta siitä, millainen pukeutuminen sopi kirkollisiin tilaisuuksiin. *Suomen Kuvalehden* kaksi kirjoitusta ja yksi *Me Naisten* kirjoitus käsitelivät pastoria sekä kristillisyyden ja uskon olemusta. (HS

27.2.1968, 22; HS 1.3.1968, 29; HS 31.5.1968, 32; MN 13, 27.2.1968, 66; SK 22, 1.6.1968, 3; SK 27, 6.7.1968, 3.)

Michael Carterin mukaan naisten ja miesten häveliäisyys, samoin kuin heidän suhteensa oman vartalonsa esittelyyn, on erilaista. Perinteisissä yhteisöissä miehet pukeutuvat koristeellisesti. Samoin ovat tehneet eurooppalaiset naiset keskiajalta lähtien. Naiset ovat myös esitelleet perinteitä rikkovalla tavalla vartalonsa osia. Naisilla on ollut halu irrottautua kirkon ja valtion vaikutuspiiristä järkyttämättä kuitenkaan liikaa naiseuteen yhdistyvää seksuaalisuuskäsitystä. (Carter 2003, 90–91.) Osmo Kontulan mukaan suomalaiset naiset suhtautuvat suoranaiseen alastomuuteen selvästi häveliäämmin kuin miehet. Naiset on opitettu varjelemaan vartaloaan tarkemmin muiden katseilta. (Kontula & Haavio-Mannila 1993, 76.) Rippikoulusta erotettuja minihameneitosa ei yleisönosastoilla syytetty irrottautumisesta kirkosta vaan pikemminkin kirkon soveliaisuussäännöksistä, mikä ilmeni kirjoittajien mielestä moraalittomuutena ja kurittomuutena pukeutumisessa.

Oikeudenkäynti Hannu Salaman *Juhannustanssit*-kirjaa vastaan epäilemättä lisäsi kristillisten piirien herkkyyttä tarttua moraalittomaksi koettuun muoti-ilmiöön (Tarkka 1973, 164–187). [2] Yksi kirjoittaja näkikin yhteyden yhtäältä rippikoululaisten kurittomuuden ja pastoriin kohdistuneen kritiikin ja toisaalta Salama-oikeudenkäynnin esiin nostaman kristillisten arvojen rappion välillä:

Saatana kyllä tietää keinot millä kansa helpommin saadaan vieraantumaan Jumalasta. Mutta kirkon taholta ei kuulu varoittavaa sanaa. Jumalanpilkkailain kysymyksen aikoina tuli selvästi esiin, ettei ihmisten tarvitse huolehtia siitä, miten saastaista kirjallisuutta levitetään kunhan vaan saarnataan armona ja niin varovaisesti, ettei kirkkoa päästäisi moittimaan että se nuhteli synnistäkin. (SK 1.6.1968, 3.)

1960-luvun Suomessa evankelis-luterilaisen kirkon jäsenen odotettiin noudattavan tiettyjä sääntöjä. Uskonnollinen yhteisö halusi, että nuoret pukeutuisivat kirkon jäsenelle sopivalla tavalla. Yleisönosastokirjoittajat olettivat nuorten ymmärtävän, millaiset asut sopivat kirkollisiin tilanteisiin. Osittain kyse oli myös mielipidekampailusta kahden ryhmän kesken, joista toinen suhtautui uskontoon ja kirkkoon vapaamielisemmin ja toinen taas perinteisemmin. Moraalipaniikkien tapaan nuoret joutuivat symboleiksi vastakkaisasetteluissa, joissa pohjimmiltaan on kyse valtakamppailusta. (Drotner 1992, 44).

Tiedotusvälineet eivät rippikoulu keskustelussa lähteneet lietsomaan paniikkia eivätkä suosineet minimuodin vastaisia kirjoituksia. *Helsingin Sanomien* Yleisöltä-palstan, *Suomen Kuvalehden* ja *Me Naisten yhteensä* 18 yleisönosastokirjoituksesta 12 suhtautui pastorin toimintaan kriittisesti. *Avun* teemaa sivuava kirjoitus julkaistiin jo ennen rippikoulujupakkaa, ja se oli sävyiltään leikkisä. Kirjoitus käsitteli helmasynti-käsitettä. Palstan toimittajan asiallinen vastaus loi sille hauskaaksi tarkoitettun vastakohdan:

- Arvoisa Aputoimittaja, onko Teidän mielestänne minihame helmasynti? Polvet paljaana, Jyväskylä

- Helmasynti on Nykysuomen Sanakirjan mukaan 'jkn (jnk) erityinen paheelinen taipumus / juoppous, riittäisyys ja väkivaltaisuus ovat ajan h-syntejä.' Siis: hameväen minihameet eivät ole helmasyntiä. (Apu 42, 15.10.1966, 2.)

Moraalipaniikkia kuitenkin muistuttaa muutamien kirjoittajien halu säädellä rippikoulu- nuorten pukeutumista. Nämä kirjoittajat katsoivat, että jos nuorille ei kotonaan opetettu kristillisiä arvoja ja niihin soveltuva pukeutumista, pastorin tehtävä oli näihin asioihin

perehdyttää. Moraalipaniikeille tyypillisiä piirteitä yleisönosastokirjoituksissa olivat myös muoti-ilmiön herättämät voimakkaat tunteet, liioittelu ja kärjistäminen sekä jyrkät näkemykset oikeasta ja väärästä käyttäytymisestä ja asianmukaisesta pukeutumisesta. (Ks. Boëthius 1985, 42–44; Cohen 1987, 198.)

Cohenin kuvaamista moraalipaniikeista rippikoulukirjoittelu eroaa kuitenkin siinä, että lukijakirjoittajien kontrollivaatimus kohdistui pikemminkin kasvattajana toimineeseen pastoriin kuin rippikoululaisiin. Pastorin toimia kritisoitiin vetoamalla lakiin ja oikeudenmukaisuuteen. (HS 18.2.1968, 40; HS 10.5.1968, 32.) Mikään laki ei nimittäin säädellyt pukeutumista rippikoulussa, sen sijaan pastorin toimintaa sääteli kirkkolaki.

Yleisönosastokirjoittajissa oli myös nuorisokulttuurin puolestapuhujia. Heidän mielestään tytöt olivat pukeutuneet ”niinkuin tällä hetkellä on muodikasta” (HS 18.2.1968, 40) eikä heitä pitänyt tuomita asun perusteella: ”Jos tytöillä on minihame, se ei sano mitään hänen luonteestaan. Miksei nuoriso saisi pitää sellaisia pukineita kuin se itse haluaa pitää.” (HS 6.6.1968, 25.) Minimuodin katsottiin kuuluvan muodin normaalin vaihtelun ja uudistumisen piiriin. siksi siihen ei liittynyt sellaisia häiritseviä piirteitä tai käyttäytymistä, jotka olisivat edellyttäneet yhteisön vastatoimia, kuten moraalipaniikeissa on tapana tehdä (ks. Cohen 1972, 14).

Osa kirjoittajista halusi lieventää rippikoululaisten erottamisesta aiheutunutta kohua muistelemalla omia rippikouluaikojaan (HS 21.2.1968, 21; HS 3.3.1968, 36). Joskus – harvemmin – kirjoittaja viittasi omaan perheeseensä. Nimimerkki ’Vanhanajan maalaiskanttori’ (HS 26.5.1968, 40) toivoi, ettei hänen kaksospoikiaan kohdeltasi rippileirillä niin autoritäärisesti, ”että he saavat haavan sieluunsa koko loppuiäkseen”. Näille yleisönosastokirjoittajille minimuodissa oli kyse satunnaisesta poikkeamasta tai ajan hengestä (esim. HS 3.3.1968, 36). Myös minihameesta esteettisenä ilmiönä ja naisvartalon houkuttelevuudesta kirjoitettiin pääpainon säilyessä kuitenkin uskonnollisessa moraalissa ja kurissa (esim. HS 17.2.1968, 21; HS 3.3.1968, 36, HS 6.6.1968, 25). Helsingin Sanomien toimitus päätti rippikoulukeskustelun, kun se oli jatkunut poikkeuksellisen pitkään, helmikuusta kesäkuuhun 1968.

Esteettisyysdiskurssi yhteistä muodille ja moraalille

Minimuotikirjoittelussa oltiin huolissaan miniin pukeutuvien naisten, varsinkin nuorten naisten moraalista, mutta myös evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston tilasta. 1960-luvun loppupuolen Suomessa keskusteltiin laajemminkin soveliaista elämäntavoista ja toimintamalleista. Moraaliin oli totuttu vetoamaan, ja siihen oli luontevaa vedota myös silloin, kun minimuodin kaltainen uusi populaari-ilmiö ravisteli pukeutumisen esteettisiä ja eettisiä normeja.

Keskustelun käynnistyessä oli jo ehtinyt muodostua oletuksia, millaiseen tilanteeseen ja minkä ikäiselle naiselle mini sopi ja millainen vartalo sen käyttäjällä tuli olla. Kirjoittajat tarttuivat kynään, kun näitä oletuksia rikottiin. Lukijakirjoittajat suhtautuivat minimuotiin ja sitä käyttäviin nuoriin naisiin varsin ymmärtäväisesti. Sen sijaan miniin pukeutuneita aikuisia naisia arvosteltiin, samoin minin käyttöä kirkollisissa tilaisuuksissa. Kirjoittajat ajattelivat, että aikuisten naisten tuli tuntea vallitsevat moraalissäännöt ja esteettis-eettiset normit.

Iästä riippumatta moraalinvartijoina toimivat kirjoittajat, jotka olivat voimakkaasti uskonnollisia ja kokivat huolta kanssaihmistensä sielun tilasta sekä evankelis-luterilaisen kirkon kehityksestä. Heitä vastassa olivat tilannetta filosofis-psykologisesta näkökulmasta tarkastelevat henkilöt, jotka olivat huolissaan moralistien toiminnasta ja sen vaikutuksista

naisiin.

Varsinkin uskontoa sivuavissa kirjoituksissa minimuotikeskusteluun tulee mukaan symbolifikaatiota ja halua kiristää sääntöjä, joiden katsotaan olevan moraalipaniikin tunnusmerkkejä. Varsinainen moraalipaniikki jäi kuitenkin puhkeamatta, sillä muoti-ilmiöllä oli enemmän puolustajia ja ymmärtäjiä kuin vastustajia. Lukijat pitivät miniin pukeutumista lähinnä visuaalisena ärsykkeenä, eivät aggressiivisena häiriökäyttäytymisenä.

Minimuotiin ja moraaliarviointeihin liittyneet yleisönosastokirjoitukset kertovat 1960-luvun loppupuolen yhteiskunnan, populaarikulttuurin ja kirkon muutoksista. Vastustajissa uusi muotipituus ja naisvartalon uudenlainen esittelemine herätti moraalista huolta, ja minimuodin pelättiin lisäävän säädyttömyyttä ja synnillisyyttä muillakin elämänalueilla. Myönteisesti tai huumorilla asiaan suhtautuvat näkivät ilmiön laajemmassa kontekstissa. He katsoivat, että minimuoti ja naiseuden uusi esittäminen kuuluivat yksilön päätösvaltaan eikä niillä ollut sen suurempaa merkitystä ihmisten moraalille saati yhteiskuntajärjestykselle. Minimuoti oli ensisijassa visuaalinen ja esteettinen asia.

Viitteet

[1] Stanley Cohen on tutkinut julkista mielipidettä ja asenteita poikkeavuutta kohtaan. Hänen aineistonaan ovat modeiksi ja rokkareiksi nimettyjen nuorisoryhmien ja heidän välienselvittelyjensä herättämät reaktiot 1964–1966 Englannissa. (Cohen 1972)

[2] Hannu Salaman 1964 ilmestynyt *Juhannustanssit* vedettiin jumalanpilkkasyytteen takia markkinoilta ja julkaistiin uudelleen poistojen jälkeen 1966. Salama tunnusti syyllistyneensä jumalanpilkkiaan ja sai ehdollisen kolmen kuukauden vankeustuomion. Presidentti Urho Kekkonen armahti hänet elokuussa 1968. (Tarkka 1973,164–187.)

Lähteet

Sanoma- ja aikakauslehdet

Apu 1966–1968

Helsingin Sanomat 1966–1968

Me Naiset 1966–1968

Suomen Kuvalehti 1966–1968

Kirjallisuus

Boëthius, Ulf 1995. Youth, the media and moral panics. Teoksessa Johan Fornäs and Göran Bolin (toim.), Youth culture in late modernity. London, Thousand Islands, New Delhi: Sage Publications, 39–57.

Bond, James 1981. The Guinness Guide to 20th Century Fashion. Enfield, Middlesex: Guinness Superlatives Limited.

Carter, Michael 2003. J.C. Flügel and the nude future. Fashion Theory 7 (1), 79–101.

Cohen, Stanley 1972. Folk Devils and Moral Panics. The Creation of Mods and Rockers. London: MacGibbon & Kee.

Drotner, Kirsten 1992. Modernity and media panics. Teoksessa Michael Skovnan and Kim Christian Schrøder (toim.), Media Cultures, Reappraising Transnational Media. London, New York: Routledge, 42–62.

Ganetz, Hillevi 1995. The shop, the home and femininity as a masquerade. Teoksessa Johan Fornäs and Göran Bolin (toim.), Youth culture in late modernity. London, Thousand Islands,

- New Delhi: Sage Publications, 72–99.
- Holstein-Beck, Sabina 1995. Consistency and change in the lifeworld of young women. Teoksessa Johan Fornäs & Göran Bolin (toim.), *Youth culture in late modernity*. London, Thousand Islands, New Delhi: Sage Publications, 100–119.
- Koivunen, Anu 1995. Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana. Turku: Suomen elokuvatuotantayhdistyksen seura.
- Kontula, Osmo & Haavio-Mannila, Elina 1993. Suomalainen seksi. Tietoa suomalaisten sukupuolielämän muutoksista. Juva: WSOY.
- Leppo, Kimmo 1966. Sukupuolisen käyttäytymisen tutkimuksesta. Teoksessa Ilkka Taipale (toim.), *Sukupuoleton Suomi*. Asiallista tietoa seksuaalikäyttäytymisestä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 9–31.
- Lipovetsky, Gilles 1994/1987. *The Empire of Fashion. Dressing Modern Democracy*. (Empire de l'éphémère. La mode et son destin dans les sociétés modernes.) Transl. Catherine Porter. Oxford, Princeton: Princeton University Press.
- Lång, K. J. 1966. Havainnot sukupuolikäyttäytymisen rangaistavuuden perusteista. Teoksessa Ilkka Taipale (toim.), *Sukupuoleton Suomi*. Asiallista tietoa seksuaalikäyttäytymisestä. Helsinki: Tammi, 124–141.
- Lönnqvist, Bo 1979. Symbolic values of clothing. *Ethnologia Scandinavica* 9, 92–105.
- Nylén, Anna-Maja 1962. Varför klär vi oss. Kring dräktens roll för och nu. Västerås: Ica-Förlaget.
- Nikunen, Minna 2001. Nainen ja henkirikos. "Mies ei halunnut mistään hinnasta luopua vai mostaan". Teoksessa Minna Nikunen, Tuula Gordon, Sanna Kivimäki, Riitta Pirinen (toim.), *Nainen / naisuus / naisellisuus*. Tampere: Tampere University Press, 159–190.
- Raunio, Anna-Mari 2000. Rajoja, runoja, vaatteita ja tiloja. Teoksessa Ritva Koskennurmi-Sivonen ja Anna-Mari Raunio (toim.), *Vaatekirja*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 51–76.
- Salo, Merja 2005. Muodin ikuistajat. Muotivalokuvaus Suomessa. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- Soramäki, Matti 1990. Mediat yli rajojen. Näkökulmia joukkoviihteen tuotantoon, jakeluun ja kulutukseen. Helsinki: Gaudeamus.
- Svendsen, Lars Fr.H. 2004. *Mode. En filosofisk essä*. (Et filosofisk essay) Översättning Jim Jakobsson. Nora: Bokförlaget Nya Doga.
- Taipale, Ilkka 1966. Lähete lukijalle. Teoksessa Ilkka Taipale (toim.), *Sukupuoleton Suomi*. Asiallista tietoa seksuaalikäyttäytymisestä. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi, 7–8.
- Tarkka, Pekka 1973. *Salama*. Helsinki: Otava.
- Vainio, Annukka 2005. Moraalipsykologisia näkökulmia moraalin muutokseen ja vaihteluun. Teoksessa Anna-Maija Penttilä-Backman, Marja Ahokas, Liisa Myyry, Susanna Lähteenoja (toim.), *Arvot, moraalit ja yhteiskunta*. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Helsinki: Gaudeamus, 145–166.
- Vehkalahti, Kaisa 2000. Jazztyttö ja naistenlehtien siveä katse. Modernin lumo ja pelko. Teoksessa Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä, Kaisa Vehkalahti (toim.), *Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Helsinki: SKS, 130–168.
- Wilson, Elisabeth 1987/1985. *Adorned in Dreams. Fashion and Modernity*. London: Virago Press Limited.

VTM, FM Ulla Tuovinen on kulttuurihistorian jatko-opiskelija Turun yliopiston historian laitoksella.